

Psychologiczne i psychopatologiczne aspekty niepoczytalności: studium porównawcze podstaw prawnych opiniowania o niepoczytalności w RFN, Austrii, Szwajcarii i Polsce

*The psychological and psychopathological aspects of unaccountability:
a comparative study of the legal foundations for the formulation of expert opinions
in Germany, Austria, Switzerland and Poland*

JÓZEF J. GIEROWSKI¹, FRANZ POPP²

Z: 1. Zakładu Patologii Społecznej Katedry Psychiatrii CM UJ w Krakowie
2. Instytutu Psychologii Uniwersytetu w Salzburgu (Niemcy)

STRESZCZENIE. Autorzy przeprowadzili prawnoporównawczą analizę zarówno podstaw prawnych opiniowania o poczytalności, jak i podstawowych zasad badania. W pracy uwzględniono zarówno psychologiczne, jak i psychiatryczne aspekty niepoczytalności. Porównanie dotyczy RFN, Austrii, Szwajcarii i Polski.

SUMMARY. The authors present a legal-comparative analysis of the legal foundations for the formulation of expert opinions on unaccountability together with the basic principles of examination. Both the psychological and the psychiatric aspects of unaccountability are discussed. Comparisons involve Germany, Austria, Switzerland and Poland.

Słowa kluczowe: psychiatria sądowa / niepoczytalność / badania prawnoporównawcze
Key words: forensic psychiatry / unaccountability / legal-comparative studies

Prawodawcy wszystkich współczesnych państw prawa wychodzą z założenia, iż każda ludzka jednostka zdolna jest *a priori* do sensownego kształtowania swej egzystencji. Każdy pełnoletni, dorosły człowiek jest w związku z tym odpowiedzialny za swoje zachowanie, w tym również czyny naruszające porządek prawny. Możliwość przypisania człowiekowi odpowiedzialności karnej bywa jednak w pewnych wyjątkowych przypadkach ograniczona. Do wyjątków tych zalicza się np. stan wyższej konieczności, działanie pod wpływem błędu, nieletniość czy niepoczytalność.

W dalszym ciągu chcielibyśmy ograniczyć się wyłącznie do tych zagadnień prawnokarnej odpowiedzialności człowieka dorosłego, które znane są w Niemczech jako tzw. *Schuldfähigkeit* (możność przypisania winy,

zdolność bycia winnym), a w innych krajach jako poczytalność (*Zurechnungsfähigkeit*).

RAMY PRAWNE

Podstawową przesłanką odpowiedzialności karnej w porównywanych krajach jest zasada winy. Wina i możliwość jej przypisania sprawcy czynu zabronionego są koniecznymi warunkami orzeczenia kary. Zasady winy przypisano rangę konstytucyjną, a twierdzenie „Nie ma kary bez winy” stało się decydujące we wszystkich systemach prawnych. Obowiązujące kodeksy karne nie określają jednak jasno co należy rozumieć pod pojęciem winy. Pojęcie to jest jednak używane w prawie wielokrotnie, niestety bez konkretnego, bardziej precyzyjnego zdefiniowania.

W niemieckim systemie prawa karnego zasady wyłączające bądź ograniczające poczytalność określają § 20 (wyłączenie) i § 21 (ograniczenie) niemieckiego kk (DStGB).

w trakcie czynu znacznie ograniczona, kara może być złagodzona zgodnie z § 49 ust. 1”.

§ 20 DStGB: „Działą bez winy, kto podczas popełniania czynu z powodu chorobowego zaburzenia psychicznego, głębokiego zaburzenia świadomości, niedorozwoju umysłowego lub innej ciężkiej psychicznej nieprawidłowości, nie jest zdolny do rozumienia bezprawności czynu lub postępowania według tego rozumienia”.

Austriacki kodeks karny (OeStGB) definiuje niepoczytalność w następujący sposób:

§ 11 (OeStGB): „Kto w chwili czynu z powodu choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego, głębokiego zaburzenia świadomości lub z powodu innego ciężkiego stanu równoważnego wymienionym psychicznym zaburzeniom, nie jest zdolny rozumieć bezprawności swego czynu lub według takiego rozumienia postępować, działa w sposób niezawiniony”.

§ 21 DStGB: „Jeśli zdolność sprawcy rozumienia bezprawności czynu lub postępowania według takiego rozumienia, z powodu jednej z przyczyn wymienionych w § 20, jest

Tablica 1. Definicje niepoczytalności w porównywanych kodeksach karnych

Państwo	Pozycja przepisu w kk	Tzw. kryteria psychiatryczno-biologiczne	Tzw. kryteria psychologiczne
RFN	§ 20	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>krankhafte seelische Störung</i> (chorobowe zaburzenie psychiczne) ● <i>tiefgreifende Bewusstseinsstörung</i> (głębokie zaburzenie świadomości) ● <i>Schwachsinn</i> (niedorozwój umysłowy) ● <i>andere schwere seelische Abartigkeit</i> (inna ciężka psychiczna nieprawidłowość) 	<i>Unfähigkeit das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln</i> (brak zdolności spostrzeżenia bezprawności czynu lub postępowania wg takiego rozumienia)
Austria	§ 11	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Geisteskrankheit</i> (choroba psychiczna) ● <i>Schwachsinn</i> (niedorozwój umysłowy) ● <i>tiefgreifende Bewusstseinsstörung</i> (głębokie zaburzenie świadomości) ● <i>andere schwere gleichartige seeliche Störung</i> (inny ciężki stan równoważny wymienionym zaburzeniom psychicznym) 	<i>Unfähigkeit das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln</i> (brak zdolności spostrzeżenia bezprawności czynu lub postępowania wg takiego rozumienia)
Szwajcaria	art. 10	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Geisteskrankheit</i> (choroba psychiczna) ● <i>Schwachsinn</i> (niedorozwój umysłowy) ● <i>schwere Störung des Bewusstseins</i> (ciężkie zaburzenie świadomości) 	<i>Unfähigkeit das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht in das Unrecht der Tat zu handeln</i> (brak zdolności spostrzeżenia bezprawności czynu lub postępowania wg takiego rozumienia)
Polska	art. 25 § 1	<ul style="list-style-type: none"> ● niedorozwój umysłowy ● choroba psychiczna ● inne zakłócenie czynności psychicznych 	niemożność rozpoznawania znaczenia czynu lub pokierowania swym postępowaniem

Tablica 2. Definicje poczytalności ograniczonej w porównywanych kodeksach karnych

Państwo	Pozycja przepisu kk	Tzw. kryteria psychiatryczno-biologiczne	Tzw. kryteria psychologiczne
RFN	§ 21	jak w 20	<i>erheblich verminderte Fähigkeit das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht zu handeln</i> (znacznie zmniejszona zdolność rozumienia bezprawności czynu lub postępowania wg takiego rozumienia)
Austria	brak		
Szwajcaria	art. 11	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Beeinträchtigung in geistiger Entwicklung oder im Bewusstsein</i> (ograniczenie w rozwoju psychicznym i w świadomości) ● <i>geistig mangelhafte Entwicklung</i> (niewystarczający rozwój umysłowy) 	<i>herabgesetzte Fähigkeit das Unrecht der Tat einzusehen oder nach dieser Einsicht in das Unrecht der Tat zu handeln</i> (zmniejszona zdolność rozumienia bezprawności czynu lub postępowania wg takiego rozumienia)
Polska	art. 25 § 2	jak w § 1	ograniczona w znacznym stopniu możliwość rozpoznawania znaczenia czynu lub pokierowania swym postępowaniem

Austriacki kodeks karny nie zawiera przepisu podobnego do niemieckiego § 21, definiującego ograniczoną poczytalność. Ograniczona poczytalność brana jest jedynie pod uwagę w przypadku orzekania wymiaru kary w ramach tzw. szczególnych przyczyn złagodzenia kary (art. 34 i 35 austr. kk). Prawo austriackie zna ponadto ciekawą konstrukcję „częściowej niepoczytalności” (*partielle Zurechnungsunfähigkeit*). Oznacza ona, iż sprawca może być niepoczytalny tylko w określonym zakresie swych czynności psychicznych, a w pozostałych całkowicie poczytalny (np. urojenia pieniacze) [4].

W szwajcarskim prawie karnym zagadnienia niepoczytalności definiowane są w art. 10 kodeksu karnego (SchStGB), natomiast ograniczonej poczytalności – w art. 11 [10].

Art. 10 SchStGB: „Nie podlega karze, kto z powodu ciężkiej choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub ciężkiego zaburzenia świadomości, nie był w stanie w chwili czynu, dostrzec jego bezprawności

lub postępować według takiego rozumienia bezprawności czynu”.

Art. 11 SchStGB: „Jeżeli sprawca w chwili czynu był w swoim psychicznym zdrowiu i w swej świadomości ograniczony lub umysłowo niewystarczająco rozwinięty, tak że jego zdolność spostrzegania bezprawności czynu lub postępowania według jego rozumienia bezprawności czynu były ograniczone, sędzia może zmniejszyć karę według własnego uznania”.

Tablice 1 i 2 pozwalają porównać psychiatryczno-biologiczne i psychologiczne kryteria niepoczytalności i poczytalności znacznie ograniczonej w RFN, Austrii, Szwajcarii i Polsce.

Mimo wielu wspólnych, a po części nawet podobnie brzmiących sformułowań tekstów ustawy, można wskazać znaczące różnice pomiędzy porównywanymi systemami prawa karnego. Najważniejsze różnice dotyczą kryteriów wykluczających poczytalność, a także możliwość określenia ograniczonej

(zmniejszonej) poczytalności. Dalsze różnice stwierdzić można w przepisach dotyczących specjalnych regulacji prawnych w przypadku czynów przestępnych pod wpływem alkoholu.

PRZESŁANKI PSYCHIATRYCZNO- -PSYCHOLOGICZNE

Prawodawcy wymienionych krajów zgodni są w sprawie uzależnienia odpowiedzialności karnej od oceny zakresu i stopnia zaburzeń funkcji psychicznych sprawców *tempore criminis*. W przepisach wymienia się takie zaburzenia, jak: głęboki niedorozwój umysłowy, chorobę psychiczną lub organicznie uwarunkowaną chorobę o cechach równoważnych stanowi psychotycznemu.

Punktem niezgody bywa natomiast zagadnienie oceny sytuacyjnie uwarunkowanego obrazu stanu psychicznego w chwili czynu u psychicznie zdrowych sprawców przestępstw.

Wszystkie porównywane definicje niepoczytalności zdają się w swoich kryteriach psychiatryczno-biologicznych odwoływać do psychiatrycznej aparatury pojęciowej. Takie podejście nie budzi wątpliwości w przypadku „niedorozwoju umysłowego” czy też „choroby psychicznej”. Zupełnie inaczej przedstawia się w przypadku „głębokich zaburzeń świadomości” czy „innych ciężkich psychicznych nieprawidłowości” (§ 20 DStGB) oraz „innych ciężkich stanów równoważnych wymienionym zaburzeniom” (§ 11 OeStGB). Wymienione powyżej sformułowania są niewątpliwie specyficznymi definicjami prawnymi, nie odwołują się one do tradycyjnej wiedzy i aparatury pojęciowej psychiatrii i w praktyce są precyzowane przez wykładnie i orzeczenia niemieckiego i austriackiego Sądu Najwyższego. Przez analogię można by się odwołać do tych orzeczeń polskiego Sądu Najwyższego, które próbują określić znaczenie terminu „inne zakłócenia czynności psychicznych”. Nie ulega więc wątpliwości, iż używane w niemieckim systemie prawa karnego definicje niepoczytalności wymagają od

prawników o wiele głębszej wiedzy z zakresu psychiatrii, w tym zwłaszcza tych pojęć, które są przedmiotem częstych orzeczeń i rozstrzygnięć Sądu Najwyższego. We wszystkich porównywanych systemach najistotniejszym problemem jest określenie tych procesów i dysfunkcji psychicznych, które w swej istocie nie mają waloru psychopatologicznego, są natomiast np. reakcją na znajdowanie się sprawcy w sytuacji stresowej. W rozwiązaniach niemieckich stany takie mieszczą się pod pojęciem „głębokich zaburzeń świadomości”, szwajcarskich – „ciężkich zaburzeń świadomości”.

Problem ewentualnego patologicznego charakteru biologiczno-psychiatrycznych przesłanek poczytalności jest ściśle związany z zagadnieniami kompetencyjnymi i pytaniem kto z biegłych – psychiatra czy psycholog posiada wystarczające kwalifikacje do wypowiedzania się o poczytalności. System niemiecki wydaje się być najbardziej elastyczny. Uzależnia on bowiem od swobodnego uznania sądu, czy w konkretnej sprawie bardziej przydatny będzie specjalista od „niepatologicznych procesów psychicznych”, np. stresu, psycholog kliniczny czy też psychiatra upoważniony z racji swojego wykształcenia do rozpoznawania choroby psychicznej i zaburzeń mających ewidentne biologiczne podłoże.

Procesowe przepisy porównywanych państw niemieckojęzycznych uznają przy tym zgodnie, iż wystarczy, w przypadku opiniowania o niepoczytalności, opinia jednego, niezależnego biegłego. Na uwagę zasługuje również fakt, iż tzw. psychologiczne kryteria poczytalności, czy też poczytalności znacznie ograniczonej są do siebie bardzo podobne we wszystkich czterech systemach prawa karnego. Wyjątek stanowi tu ustawodawstwo austriackie, które nie definiuje stanu znacznie ograniczonej poczytalności, a więc i psychologicznych przesłanek takiego stanu. Interesujące jest rozwiązanie szwajcarskiej ustawy karnej, która jako jedyna odstępuje od zasady, iż te same przyczyny mogą znosić bądź ograniczać poczytalność. W art. 11 SchStGB ustawodawca

stwierdza, iż znacznie ograniczona poczytalność może być powodowana przez „ograniczenia w rozwoju psychicznym i świadomości oraz niewystarczający rozwój umysłowy”. Jest to słuszne w naszym przekonaniu stwierdzenie, brak jest bowiem uzasadnionych podstaw aby automatycznie przenosić kryteria poczytalności na stany, w których zdolności składające się na psychologiczne kryteria znacznie ograniczonej poczytalności były takie same jak w przypadku niepoczytalności.

Podsumowując można stwierdzić, że rozwiązania polskie poprzez bardzo szerokie ujęcie kryteriów psychiatryczno-biologicznych stwarzają korzystniejsze warunki do wypełniania współczesną wiedzą psychiatryczną i psychologiczną pojęć określających niepoczytalność czy też poczytalność znacznie ograniczoną.

Prawodawca niemiecki pod pojęciem „głębokiego zaburzenia świadomości” rozumie zakłócenie lub ograniczenie wglądu w bezprawność czynu lub pokierowania postępowaniem, które mogą występować bez uchwytnych przyczyn psychopatologicznych. Na pierwszym miejscu zalicza się do nich stany silnego lęku, wściekłości i strachu oraz sytuacje paniki, przerażenia czy ekstazy. Wymienione tu stany są zasadniczo stanami fizjologicznymi, tzn. prawidłowymi i nie wykazującymi znamion choroby, lecz i one mogą prowadzić do zaburzeń w sferze świadomości ograniczających lub znoszących możliwość rozpoznawania znaczenia czynu lub pokierowania swym postępowaniem.

Mimo podobnie brzmiących sformułowań w art. 11 austriackiego kodeksu karnego prawodawca przewiduje w tym przypadku całkiem inne kategorie klasyfikujące. Harrer i Frank [4] wskazują następujące określenie: „Do głębokich zaburzeń świadomości należą chorobowe i niechorobowe stany pomrocne, jak i zakłócenia świadomości, które mogą wystąpić przy senności, wyczerpaniu czy ciężkim zmęczeniu”. W ten sposób np. padaczkowy stan pomroczny zaliczany jest do „głębokich zaburzeń świadomości”

”, podczas gdy w Niemczech zostałyby ze względu na organiczno-patologiczną podstawę zaliczone do „chorobowego zaburzenia psychicznego”.

W polskim kodeksie karnym brak jest przepisu umożliwiającego bezpośrednie przypisanie niepatologicznych stanów afektywnych określonym psychiatryczno-biologicznym kryteriom niepoczytalności. Pod uwagę może być jednak wzięta formuła „innego zakłócenia czynności psychicznych”. Łuniewski [8] i Dreszer [2] są przedstawicielami poglądów, że kategoria ta obejmuje wyłącznie zespoły psychopatologiczne. Innego zdania są Cieślak, Spett i Szymusik [1], którzy uważają, że pod uwagę należy brać także zaburzenia nie mające charakteru patologicznego. Niezależnie od tych poglądów już od 1963 r. znajduje zastosowanie przy ocenie odpowiedzialności karnej orzeczenie Sądu Najwyższego (OSNKW 193/63), uznające obok chorobowych zaburzeń psychicznych również pewne zaburzenia rozwoju osobowości, jak i wzruszenia steniczne i asteniczne, gniew, przerażenie, rozpacz itp.

Z psychologicznego punktu widzenia wyłączenie czy przypisywanie małego znaczenia niepatologicznym sytuacyjnym stanom afektywnym o znacznym natężeniu wydaje się być nieuzasadnione. Wychodzimy bowiem z założenia, że silny afekt psychicznie zdrowego sprawcy nie daje się z jednej strony zakwalifikować w kategoriach choroby, a z drugiej strony może być wystarczający dla zmiany odpowiedzialności karnej sprawcy. Dla całościowej oceny postępowania sprawcy i jego stanu psychicznego *tempore criminis* konieczne wydaje się dokonanie subtelnej psychologicznej analizy osobowości sprawcy, kontekstu sytuacyjnego jego zachowania oraz motywacji.

Najwyraźniej i najbardziej naturalne wydają się nam różnice w ocenie czynu przestępnego popełnionego pod wpływem alkoholu. Zarówno niemiecki jak i austriacki kodeks karny uzależnia możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary od głębokości zaburzeń świadomości. Obok stopnia stanu

odurzenia odróżnia się zawinione i niezawinione wprowadzanie się w stan odurzenia. Odurzenie alkoholowe może być niezawinione, gdy nie nastąpiło umyślnie lub przez zaniechanie przewidywania o możliwych skutkach. Odurzenie wskutek niedbalstwa, a tym samym równocześnie zawinione, występuje wtedy gdy sprawca mógł przewidzieć, że w stanie odurzenia alkoholowego może popełnić czyn przestępny.

Zarówno niemieckie jak i austriackie prawodawstwo uznają wprowadzenie się w stan odurzenia powodujący niemożliwość przypisania winy (wyłączenie poczytalności) jako przestępstwo (przestępstwo odurzania się = *Rauschdelikt*). Odpowiedni przepis (§ 323) niemieckiego kodeksu karnego brzmi:

§ 323a DStGB:

1. „Kto umyślnie lub przez niedbalstwo wprawia się w stan odurzenia przy pomocy napojów alkoholowych, jest karany karą pozbawienia wolności na okres do 5 lat lub karą grzywny; jeżeli sprawca dokona w tym stanie czynu sprzecznego z prawem nie może być wymierzona kara za to przestępstwo, gdyż w wyniku odurzenia istnieje niemożność przypisania mu winy”.
 2. „Kara (za upojenie się) nie może być cięższa niż kara grożąca za czyn popełniony pod wpływem odurzenia”.
-

Podobnie brzmią przepisy prawodawcy austriackiego.

§ 287 OeStGB: „Kto wprawia się, nawet jeżeli tylko przez zaniechanie, poprzez spożycie alkoholu lub stosowanie innych środków odurzających w stan odurzenia powodujący zniesienie poczytalności i podczas tego stanu odurzenia dopuści się popełnienia czynu, który byłby mu poza tym stanem zasądzony jako przestępstwo lub występki, jest karany karą pozbawienia wolności na okres do 3 lat lub karą grzywny równoważną do

360 dni aresztu. Kara ta nie może być wyższa niż kara jaką przepisy przewidują za czyn popełniony pod wpływem odurzenia”.

W Szwajcarii zagadnienie to reguluje:

Art. 263 SchStGB: „Kto w wyniku zawnionego stanu upojenia lub odurzenia wprawił się w stan niepoczytalności i w tym stanie dokonał czynu zabronionego, podlega karze do 6 miesięcy lub karze grzywny. Jeżeli sprawca dokonał w tym samo zawnionym stanie czynu zagrożonego jedynie karą więzienia, to jedyną karą może być pozbawienie wolności”.

W Austrii ciężki stan odurzenia klasyfikowany jest w kategorii „głębokich zaburzeń świadomości”, natomiast prawodawca niemiecki przewiduje zakwalifikowanie wymienionego stanu do „chorobowych zaburzeń psychicznych”.

W Polsce zastosowanie § 1 i 2 art. 25 jest w odniesieniu do stanów odurzenia zawieszane. Tę sytuację prawną reguluje:

§ 3 art. 25 kk: „Przepisów § 1 i 2 nie stosuje się gdy sprawca wprawił się w stan odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, które przewidywał lub mógł przewidzieć”.

Prawodawca wychodzi bowiem z założenia, iż każdy normalny, dorosły człowiek musi wiedzieć, że pod wpływem alkoholu (najczęstsza przyczyna wprawienia się w stan odurzenia) może postępować w sposób zmieniony, nienormalny i niezgodny z prawem. Przepis § 3 nie ma jednak zastosowania w przypadku popełnienia przestępstwa w stanie psychozy alkoholowej, w zaawansowanym stanie przewlekłej choroby alkoholowej oraz w przypadku upojenia patologicznego.

Przepisu podobnego do art. 25 § 3 polskiego kodeksu karnego brak w porównywanych

krajach. W ustawie polskiej poczytalność zostaje przypisywana sprawcy w przypadku zaistnienia stanu odurzenia, nawet banalnego podchmielenia. W niemieckim i austriackim prawodawstwie sprawcy zostaje w tym przypadku przypisana niepoczytalność, zostaje on jednak ukarany z powodu innego przestępstwa, wspomnianego *Rauschdelikt* (art. 323 niemieckiego kk i 287 austriackiego kk). Mówiąc innymi słowy można sprawcę zabójstwa pociągnąć do odpowiedzialności karnej w jednym przypadku za przestępstwo pozbawienia życia innego człowieka, w drugim systemie prawnym będzie on traktowany łagodniej, odpowiadając jedynie za upicie się. Ostatecznie każdy z wymienionych przepisów jest specyficzną konstrukcją prawną. Głównym zagadnieniem staje się pytanie czy postępowanie było zaplanowane, czy zaszło na skutek zaniedbania.

ZAGADNIENIE ZNACZNIE OGRANICZONEJ POCZYTALNOŚCI

Podczas gdy niemieckie i polskie prawo karne przewidują możliwość zastosowania ograniczonej prawnokarnej odpowiedzialności, w austriackim kodeksie karnym odpowiednik tzw. ograniczonej poczytalności występuje przy okazji orzekania wymiaru kary (art. 34 § 1 i art. 35).

Art. 34 §1 OeStGB: „Do przyczyn złagodzenia kary zalicza się sytuacje:

1. kiedy sprawca dopuścił się popełnienia czynu po ukończeniu lat 18 jednakże przed ukończeniem 21 roku życia lub gdy sprawca popełnił (czyn) po wpływie zmienionego stanu psychicznego, nie był przy zdrowych zmysłach lub jego wychowanie było bardzo zaniedbane”.
-

Jak tłumaczy Zipf [15] możliwość zmniejszenia orzeczonej winy (ograniczona poczytalność) stosuje się znacznie szerzej niż zaleca to niemieckie prawodawstwo. Autor podkreśla przy tym jej bardzo „przyjazny

charakter w zastosowaniu”, giętkość oraz rozpiętość.

Podobnie argumentuje Haffke [3], kiedy omawia różne funkcje art. 21 niemieckiego kodeksu karnego i uważa, że stwierdzenie znacznie ograniczonej winy wpływa z jednej strony na orzeczenie sądu o zmniejszonej winie, z drugiej strony otwiera możliwość umieszczenia sprawcy w szpitalu psychiatrycznym. Schreiber [13] przypomina, że możliwość zmniejszenia przypisanej winy wprowadzono w Niemczech ustawą o recydywie z 24.11.1933 r. Hartmann i Haubl [5] wypowiadają tezę, iż wprowadzenie art. 21 niemieckiego kodeksu karnego wydaje się być pomyłką, gdyż dotyczy on wyłącznie przyczyn złagodzenia kary, które mają służyć winnemu, a więc poczytalnemu sprawcy. Zasadniczy problem polegać ma natomiast na ostrym rozgraniczeniu między winą a jej brakiem. Niezależnie od powyższych problemów, szczególnie interesująca wydaje się być idea uzależnienia gradacji winy od kategorii psychologicznych.

Uwzględnienie wspomnianego już „przyjaznego charakteru w stosowaniu” przepisów dotyczy głównie ułatwienia w wyrokowaniu, co ostatecznie może być korzystne dla samego oskarżonego. Ważnym staje się pytanie, czy sędzia może czy musi brać pod uwagę przepis o ograniczonej poczytalności. Centralny problem leży w stwierdzeniu, co właściwie należy uważać za ważniejszą – chorobowy charakter zaburzenia czy jego głębokość. Pod tym względem polski system prawny wydaje się być znacznie bardziej liberalny, nie wymagając koniecznie by zaburzenia czynności psychicznych, prowadzące do określenia zniesionej lub ograniczonej poczytalności, były głębokie czy też znaczne. Można przytoczyć w tym miejscu słowa Luthego [7], że „jest bardzo trudne, a czasem niemożliwe, przypisać określonym faktom i wydarzeniom odpowiednie nierzadko bezmyślnie stosowane określenie i formuły prawne”.

Jesteśmy zdania, że klasyfikowanie zaburzenia jako znaczne lub głębokie musi nosić

charakter odchylenia od normy (porównanie z przeciętną). Ostatecznie chodzi tutaj bowiem o konkretną możliwość zdecydowania sprawy w chwili czynu.

Wiele z poruszonych problemów rozgrywa się na „meta-płaszczyźnie”, a dotyczy starego i nie rozwiązanego konfliktu kompetencyjnego między prawnikami, lekarzami i psychologami. Najwyraźniej znajduje on wyraz w utrzymywaniu tzw. dwustopniowości procesu ustalania poczytalności. Pod tym względem cztery omawiane systemy prawne nie różnią się. Po pierwsze, jako możliwą przyczynę do orzeczenia zniesionej lub ograniczonej poczytalności ustala się istnienie jednego lub więcej zaburzeń natury psychicznej. W drugiej kolejności bada się zdolność do wglądu i pokierowania swym postępowaniem. Chodzi tu więc o odpowiednie na pytanie, czy sprawca w chwili czynu był zdolny do rozpoznania bezprawności swego czynu lub czy nie był w stanie, mimo posiadania zdolności rozumienia znaczenia czynu, pokierować swoim postępowaniem adekwatnie do ram socjalnych i prawnych.

Z psychologicznego punktu widzenia w określeniu zdolności sprawcy do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swym postępowaniem zawiera się zasadnicza pomoc do realizowania zasady prawdy obiektywnej. To, że poruszamy się tutaj w obszarze granicznym problemu osądu nie powinno stanowić poważniejszej przeszkody. Stwierdzenie występowania jakichkolwiek procesów lub zaburzeń dotyczących odległych i bezpośrednio nieobserwowanych zjawisk ma w swej istocie charakter rozstrzygnięć normatywnych.

Uzasadnione wydaje się wymaganie, by równorzędnie traktować zarówno zaburzenia pochodzenia organicznego jak i wszelkie pozostałe, gdyż w rzeczywistości prowadzi mogą one w równym stopniu do zniesienia lub ograniczają możliwość wglądu i pokie-

rowania postępowaniem sprawcy. Zasada ta powinna dotyczyć zarówno całego obszaru tzw. różnorodnych zaburzeń rozwojowych (nerwice, psychopatie, zaburzenia dojrzwania), jak i mających charakter reaktywny zaburzeń sytuacyjnych u osób z prawidłową osobowością.

PIŚMIENNICTWO

1. Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W.: *Psychiatria w procesie karnym*. Wyd. Prawnicze, Warszawa 1991.
2. Dreszer W.: *Zarys psychiatrii dla medyków i prawników*. PZWL, Warszawa 1962.
3. Haffke B.: *Zur Ambivalenz der par. 21 StGB. Recht und Psychiatrie* 1991, 9, 94.
4. Harrer G., Frank Chr.: *Forensische Psychiatrie in Oesterreich*. W: Venzlaff U. (red.): *Psychiatrische Begutachtung*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart 1986, 416-430.
5. Hartman H.A., Haubl R.: *Psychologische Begutachtung*. Muenchen 1984, 221.
6. Leukauf O., Steininger H.: *Kommentar zum Strafgesetzbuch*. Eisenstadt 1979.
7. Luthe R.: *Schuldfähigkeit und Tiefenpsychologie*. Forensia 1984, 4, 161.
8. Luniewski W.: *Zarys psychiatrii sądowej*. PZWL, Warszawa 1950.
9. Moczulski W.: *Zarys psychopatologii kryminalnej*. Wyd. MSW, Warszawa 1974.
10. Pauchard J.P.: *Besonderheiten im Schweizerischen Recht*. W: Venzlaff U. (red.): *Psychiatrische Begutachtung*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart 1986, 431-440.
11. Rasch W.: *Forensische Psychiatrie*. Verlag W. Kohlhammer, Berlin 1986, 79.
12. Schoenke A., Schroeder H.: *Kommentar zum Strafgesetzbuch*. Muenchen 1982.
13. Schreiber H.-L.: *Juristische Grundlagen*. W: Venzlaff U. (red.): *Psychiatrische Begutachtung*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart 1986, 32.
14. Spett K., Mitarski J.: *Zarys psychiatrii dla studentów medycyny*. Wyd. Prawnicze, Kraków 1972.
15. Zipf H.: *Juridische Aspekte der verminderten Zurechnungsfähigkeit*. Forensia 1977/1978, 2, 4-10.